

М. Костомаров і його епоха: текст і контексти

(ДО 200-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА)

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Міністерство освіти і науки України
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М.Т. Рильського НАН України
Рівненський обласний краєзнавчий музей
Рівненський державний гуманітарний університет
Інститут мистецтв РДГУ

**М. КОСТОМАРОВ І ЙОГО ЕПОХА:
ТЕКСТ І КОНТЕКСТИ**
*(до 200-річчя від дня народження
Миколи Костомарова)*

Збірник наукових праць

м. Рівне

УДК 930.1 (477): 821.161.2 Костомаров
К 72

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 4 від 27 квітня 2017 р.)

Редакційна колегія:

Скрипник Г. А. – академік УАН, директор Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, доктор історичних наук, професор.

Постоловський Р. М. – ректор РДГУ, кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Академії соціальних і педагогічних наук, заслужений діяч науки та техніки України.

Павелків Р. В. – доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, академік АН ВШ України, перший проректор РДГУ.

Вербець В. В. – доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту соціальних досліджень РДГУ, академік Української Академії Акмеологічних наук.

Сверлюк Я. В. – доктор педагогічних наук, професор, заступник директора Інституту мистецтв РДГУ з наукової та навчальної роботи.

Шелюк Л. О. – кандидат історичних наук, професор, ректор Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.

Шевчук С. І. – кандидат філологічних наук, директор Інституту мистецтв РДГУ, заслужений працівник культури України.

Наумовська Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Прокопович Т. Ю. – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри історії, теорії музики та методики музичного виховання Інституту мистецтв РДГУ.

Шеретюк В. М. – кандидат історичних наук, доцент, декан історико-соціологічного факультету РДГУ.

К 72 Костомаров і його епоха: текст і контексти : зб. наук. праць / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України; Інститут мистецтв РДГУ; РОКМ. – Рівне: Волинські береги, 2017. – 184 с.

ISBN 978-966-416-500-3

Збірник наукових праць, присвячений 200-річчю від народження видатного вченого, письменника, педагога, громадського діяча, організатора та члена Кирило-Мефодіївського братства Миколи Івановича Костомарова. Висвітлюються актуальні питання його наукової, етнографічно-фольклористичної та художньої спадщини.

Видання адресоване широкому колу шанувальників творчості М.Костомарова.

*Автори статей відповідають за достовірність і вірогідність викладеного матеріалу.
Міркування авторів можуть не збігатися з позицією редакційної колегії.*

ЗМІСТ

Постоловський Руслан. У віхах пам'яті Рівненського державного гуманітарного університету	5
Богатирчук-Кривко Світлана. Автографи М. Костомарова на скрижалях історії Рівненщини.....	9
Алієва Людмила. Павло Чубинський і Микола Костомаров: творчі взаємини і дослідницькі інтереси.....	12
Булига Олександр. Почаївська лавра в епістолярній спадщині та мемуарах Миколи Костомарова	18
Вернюк Назар. Духовні міфи України в студіях М. Костомарова та М. Грушевського	25
Вернюк Ярослава. Художні обриси Миколи Костомарова.....	35
Істоміна Галина. Волинське гончарство у XIX столітті	39
Салтовська Наталія. Фольклористичні студії М. Костомарова в університеті Св. Володимира	48
Наумовська Наталія, Наумовська Олеся. Потойбічна орніто-символіка зозулі в українському фольклорі: дослідницькі інтенції М. Костомарова	55
Кузьма Оксана. Драматургічна майстерність М. Костомарова («Кремуцій Корд»)	63
Паріс Олена. Ідеї панславізму в площині українського націотворення: погляди «Руської трійці» та Кирило-Мефодіївського братства.....	72
Підгорна Лілія. Художньо-образна структура чумацьких і рекрутських пісень (на матеріалах записів Миколи Костомарова з Волині 1844 р.).....	82

Прокопович Тетяна. Художня рецепція козацької пісні: Микола Костомаров і Казимир Любомирський.....	91
Ромащенко Людмила. Історична проза Миколи Костомарова: проблематика і художні особливості.....	100
Семенюк Лариса. Поле Берестецької битви в історико-краєзнавчих студіяx М.І. Костомарова	106
Сокіл Тетяна. Художній виклад історії України в драматургії М. Костомарова	113
Сташук Олександр. Взаємини Миколи Костомарова з митцями-художниками.....	126
Товкайло Олександра. Микола Костомаров і культура провінції	133
Товт Ольга. Художній світ драми «Эллины Тавриды» Миколи Костомарова	143
Цапун Раїса. Фольклорні пам'ятки Волинського Полісся: записи Миколи Костомарова та популяризація студентським ансамблем «Джерело».....	152
Шевчук Степан. Опуси з життєписних орієнтацій М. Костомарова	158
Яблонська Ольга. «Юпитер светлый плывет по зеленым водам киммерийским» М. Костомарова в контексті творчих взаємозв'язків	169
Яськів Богдан. Роль М.І. Костомарова у становленні і розвитку української національної історії.....	174
<i>Відомості про авторів.....</i>	181

ВЗАЄМИНИ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА З МИТЦЯМИ-ХУДОЖНИКАМИ

Анотація. У статті розкриваються різноманітні сторони взаємин Миколи Костомарова з його сучасниками-митцями в контексті соціокультурної цілісності. Наведені деякі факти ставлення та оцінки вченого до діяльності художників та їх творів, до явищ загальномистецького спрямування.

Ключові слова: М.Костомаров, Т.Шевченко, М.Ге, творчі взаємини.

Annotation. The article shows different sides of relations by Mykola Kostomarov to his contemporaries artists in the context of sociocultural integrity. There are showed some facts about his position and opinion to the activity of artists and their creation, to the fact of direction of general art.

Key words: M. Kostomarov, T. Shevchenko, N.Ge, creative relationships.

Серед видатних учених, письменників, громадських діячів, рушіїв українського відродження та національної історичної науки ХІХ століття особливе місце належить Миколі Івановичу Костомарову. Його геній охоплював чималу кількість наукових уподобань у різних галузях діяльності – історії, етнології, фольклористики, літературознавства, мистецтвознавства, філософії. У кожній царині він залишав свій власний «відбиток» творчого духу, притаманний для людини непересічної, талановитої, для котрої звитяжна напружена праця як дослідника, вченого стала смыслом усього життя.

Однак, і до сьогодні існують певні розбіжності у наукових колах стосовно окремих аспектів діяльності вченого, «в науці й досі побутують часом взаємозаперечені тлумачення та інтерпретації щодо постаті історика» [6, с.6]. У цьому контексті важливо висвітлити сутність та значення взаємин Миколи Костомарова з його сучасниками – митцями-художниками. Відомо, що з юних літ його цікавили різні сфери гуманітарних знань, вивчав давні й нові мови, цікавився античною історією, німецькою філософією, французькою літературою, вчився гри на фортепіано, віршував. Будучи непересічною творчою натурою, володіючи неповторністю та оригінальністю загально естетичних поглядів, він безумовно користувався

повагою та авторитетом в колі художників, з якими часто бачився та спілкувався. З окремими митцями вченого пов'язувала багатолітня дружба. Вагоме місце у його діяльності відведено творчості окремих діячів «з народу» – майстрів пензля, іконописців, усіх причетних до малярства та до мистецтва в цілому. Так, у відомому оповіданні «Воспоминание о двух малярах» з великою любов'ю та теплотою розповідає про малярське мистецтво двох людей, вихідців з народу (один з них – Тарас Шевченко, з яким Костомарова пов'язує довголітня дружба). Немало працював у культурно-мистецькій царині, серед близько 300 фундаментальних наукових досліджень, критичних і полемічних статей, у збиранні зразків народної творчості, у вивченні звичаїв і побуту важливе місце належить вивченню та розвитку української образотворчості в його соціокультурній цілісності і єдності найрізноманітніших сфер життя [3, с.109].

Микола Костомаров чудово розумів та орієнтувався у питаннях мистецтва, опрацьовував рукописні та мистецькі пам'ятки. Надаючи величезного значення місії народних мас в історичних звитягах, досягненнях, в боротьбі за свободу, свою діяльність він зосереджував на дослідженні різноманітних сторін із суспільного життя народу, у тому числі й мистецьких. Взаємини Миколи Костомарова із представниками творчої інтелігенції, зокрема з художниками, відігравали у його діяльності значну роль. Висвітлення окремих аспектів таких взаємин і є метою даної статті.

Постійні зустрічі та спілкування з художниками були викликані різними життєвими обставинами, але в усіх випадках Микола Костомаров прагнув дати власну оцінку, власний аналіз тому чи іншому мистецькому явищу, вивчити певні моменти творчості окремих особистостей. Не в останню чергу усе це було викликане його постійним захопленням глибиною й красою української творчості – народної пісні, зразками фольклору, народною поезією, окремими зразками народного побуту. Він писав в автобіографії: «Мене полонили і захопили непідроблені чари української народної поезії; я ніяк не підозрював, аби така краса, така глибина і свіжість почуттів існували в творах народу, настільки близького до мене і про якого я, як побачив, нічого не знав» [4, с.147].

Миколу Костомарова завжди цікавили мистецькі новини як в Росії, так і в Україні, знайомства із митцями різних видів мистецтва,

а постійне перебування у культурно-мистецькій атмосфері підживлювало його творчу наснагу, створювало ґрунт для спостережень, творчого аналізу. На таких засадах проходили відомі «вівторки», які він щотижня проводив у себе на квартирі в Санкт-Петербурзі. На таких заходах зустрічалися відомі представники науки, літератури, мистецтва, обговорювалися актуальні проблеми сучасності, велися дискусії, розглядалися питання науки та творчості. З окремими відомими художниками Костомарова пов'язували давні дружні стосунки, серед них – М.М.Ге та Т.Г.Шевченко. Зустрічі з митцями з України переконували Костомарова у неповторності їх національного характеру, особливостях менталітету, давали підставу вважати Україну «материком високої духовності». Місце українського мистецтва та культури в процесах становлення національної самоідентифікації, духовності є доволі значним, адже воно наповнене особливим, національним, «духом», притаманним лише для українського народу [2, с.16].

Дружні взаємини Миколи Костомарова із відомими митцями важливо розглядати з врахуванням тодішніх романтичних уявлень, згідно з якими мистецтво ставиться вищим за науку, так як воно здатне прокласти найкоротший шлях до пізнання істини. На відміну від більшості романтиків, котрі окремі види народної творчості вважали формою зв'язку між людиною та природою, Костомаров на місце природи ставить Бога, оскільки Він є животворним Духом. Ідеї виникають в результаті одухотворення природи, що характерне для художнього мислення в цілому [4, с.22].

Шанобливе ставлення до образотворчого мистецтва проявляється не лише у аналітичних поглядах та статтях Миколи Костомарова, а й у численних зустрічах і диспутах із художниками та скульпторами, багато з яких були відомими та знаними особистостями. Одним із них був відомий російський художник Микола Ге (1831 – 1894), визначний майстер релігійного та історичного жанрів живопису. Творча натура художника випромінювала глибину філософської думки, але була зрозумілою і близькою сучасникам. Інший визначний художник, Ілля Рєпін, назвав Ге «освіченим філософом-художником, який дивував сміливістю просвітленої думки» [5, с.4]. Картини Миколи Ге відзначалися реалістичним трактуванням образів, глибиною психологічних характеристик. Така

особливість творчої натури імпонувала Костомарову, він захоплювався творчим обдаруванням художника, а картині «Темна вечере», написаній у 1863 році, присвятив ґрунтовну аналітичну статтю. Найбільше в картині приваблювала та вражала несподівана композиція, сміливість, оригінальність думки, а силою художнього виконання і вираження, правдою та драматизмом євангельського сюжету захоплювала навіть далеких від мистецтва. Твір по-особливому діяв на будь-кого і був абсолютно зрозумілим навіть без пояснень. Коли «Темну вечерю» виставили на огляд в Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі, вона виявила величезний ефект, близький тому, який свого часу мало полотно Карла Брюллова «Останній день Помпеї». Вся столиця прагнула побачити картину, розпочалися диспути, суперечки, у газетах та журналах друкувалися відгуки та рецензії, інколи абсолютно протилежного змісту. «Темна вечеря» виявилася справжнім відкриттям для молодих художників, їх приваблювала сміливість композиції та драматична новизна твору, її ставили в один ряд з великими творами живопису, її копіювали такі художники, як Репін та Крамської [5, с.22].

Будучи під сильним впливом даного твору, Костомаров неодноразово висловлював свою повагу до автора, вказував художнику на оригінальне трактування євангельського тексту, на драматизм та образну глибину. Так, зображений Ісус Христос у сильному хвилюванні опирається на стіл, з сумом опускає голову, Він по-особливому переживає зраду Свого вірного учня. Поруч інший учень, Іоанн, кидає запитуючий погляд на Юду, також і Петро розгублено оглядає темну постать зрадника. У такому напруженні застигли й інші учні, які ніяк не вірять у факт зради. Сам Юда зображений майже силуетно, він натягує на плечі плащ, готуючись вийти з освітленого приміщення, і його темна постать сприймається протилежністю та сильним контрастом до світла. Картина видається абсолютно правдивою, «живою», відразу ж переносить глядача у тривожну, сповнену драматизмом ніч останньої зустрічі Ісуса Христа з учнями. Для Костомарова чи не найважливішим є здатність автора картини проникнути у глибинну сутність драматичної євангельської події, по-новому її відтворити. У трактуванні образу Юди художник побачив принциповий смисл боротьби, тому не міг трактувати його як тривіального злодія. Із зрадника у картині він перетворюється на

віровідступника, на того, хто не лише залишає Божественне в образі Ісуса Христа, а й прекрасні та величні ідеї любові до людей. Розкриття конфлікту як ідейного протиставлення, як боротьби протилежних світоглядних концепцій було близьким та зрозумілим Костомарову, і саме до такої концепції його прочитання він приєднується.

Взаємини Миколи Костомарова з художником Миколою Ге не обмежуються однією картиною. Так, 9 серпня 1871 року художник звітував перед радою Академії мистецтв про те, що, окрім інших робіт, він виконав портрет Т.П.Костомарової, матері Миколи Костомарова. На доволі близькі стосунки двох митців вказує також і те, що художник через декілька років завершив роботу над портретом самого Миколи Костомарова. Невдовзі це полотно придбав для своєї галереї відомий меценат, колекціонер П.Третьяков [2, с.15]. Варто сказати й про те, що свого часу Микола Ге навчався у Костомарова, про що й написав у спогадах про Київську гімназію: «Н.И.Костомаров был любимейший учитель всех. Не было ни одного ученика, который бы не слушал его рассказов из русской истории...» [5, с.78].

Приятелювання двох визначних митців продовжувалися доволі довго. Так, влітку 1881 року донька віце-президента Академії мистецтв Федора Толстого, художниця Катерина Юнге, разом з Миколою Івановичем відвідувала художника Ге у селі Дідівці поблизу міста Прилуки. Вона й залишила цікаві спогади про свій візит до Ге: «О чем только не переговори́ли они с Костомаровым в эти два-три дня! Замечательно, что в эту крайне интересную беседу не вмешивались никакие споры, так как все время собеседники были вполне согласны друг с другом» [5, с.134]. До речі, Катерина Юнге у 1882 році у Києві організувала жіночу школу малювання, довгий час керувала нею.

Миколу Костомарова приваблювали глибинні творчо-філософські аспекти діяльності таких художників, як Микола Ге, Федір Толстой, Тарас Шевченко та багато інших. У таких особистостей він вбачав важливий та цінний «продукт історичного і культурного розвитку» держави, зразок культурно-елітарної форми життєдіяльності. Його зближувало з митцями ставлення до праці та творчості як до природного виду людської діяльності, до того, що «підносить над матеріальними інтересами», безмежне бажання відчувати і пере-

давати красу та правду реальної дійсності, тому що лише «на строгій повазі до правди» вибудовується повага до своєї Батьківщини. Особисті творчі риси Костомарова були близькими до творчих темпераментів і уподобань митців, слугували основою їх багатолітніх взаємин.

Особливою сторінкою в житті Костомарова є його взаємини з Тарасом Шевченком, з яким познайомився 1845 року у Києві. Як художник Шевченко досконало володів технікою рисунку, живопису, постійно перебував у пошуках «природної гармонії кольору та краси», а його вислів «...якби краса в усіх її образах хоча б наповнину людства виявляла свій благодатний вплив, то тоді ми наблизилися б до досконалості» [1, с.15] був близьким та зрозумілим Костомарову. Їх єднало і зближувало орієнтування творчих інтересів, історичних та загальнолюдських уподобань на історію, поезію, мистецтва України, на її яскраво виражений національний дух. Костомарова приваблювали самобутність та неординарність Шевченка, який прагнув відтворювати типові національні риси та нетрадиційні сюжети із життя українського народу. Навчаючись у відомого та знаного на усю Європу Карла Брюллова, він безумовно відчував на собі його значний вплив, але виявився чи не єдиним із учнів, який уник абсолютної повторюваності у власній творчості. Такою, наприклад, є одна із ранніх робіт Шевченка – «Марія», у якій виявлені риси самобутнього творчого почерку. Його цікавлять такі драматичні ходи, де людина зіштовхується лицем до лица з непередбачуваністю долі, виявляє свою особистість і загартовує характер.

Такий творчий темперамент художника та специфічні, виращені на національному ґрунті погляди на світ мистецтва були для Костомарова особливо близькими і цінними. Зрозумілою для історика, етнографа, літератора була також суспільно-політична концепція вільного розвитку етносу, що виявлялась у особливостях непересічної натури Шевченка. Особливою, «єднальною», рисою у поглядах Миколи Івановича і Тараса Шевченка було розуміння значення, своєрідності та виключності національної культури українського народу. У квітні 1861 року було опубліковане «Воспоминание о двух малярах», у якому Микола Костомаров повною мірою відобразив сутність своїх взаємин з Шевченком. З величезним захопленням відгукується про силу та всепроникливість душі поета,

художника: «Тарасова муза прорвала какой-то подземный заклеп, уже несколько веков запертый многими замками, запечатанный многими печатами, засыпанный землею... Тарасова муза смело вошла в эту пустоту со своим неугасимым светочем и открыла путь и солнечным лучам, и свежему воздуху, и людской любознательности» [4, с.302].

Характеристика, дана Костомаровим Шевченку, доволі точно відображає сам дух його творчих поривань. Характер взаємин двох визначних особистостей відзначався м'яккістю, великою повагою до творчих інтересів та уподобань, і виявляв благотворний вплив на обох.

На цьому, безумовно, не обмежується перелік митців-художників, з котрими у Миколи Костомарова були дружні взаємини. Із багатьма він зустрічався на спільних зустрічах, прийомах, презентаціях, з іншими пов'язували ділові чи службові стосунки. На основі багатолітніх чи зовсім нетривких взаємин прагне дати загальну оцінку творчості окремих митців «з народу», виявити джерела їх творчості, охарактеризувати творчі потенціали та темпераменти. Так, у статті «Воспоминание о двух малярах» з великою повагою розповідає про художника Грицька, захоплюється окремими рисами його характеру, цікавиться походженням Грицька, особливостями його творчості. Шанобливо називає його «личность в высшей степени замечательная... В характере его была удивительная мягкость и кротость, был молчалив и робок. Любознательность Грицька обращалась более всего на материальную природу; прежняя кротость и скромность остались в нем неизменны» [4, с.100]. Костомаров поважливо, із розумінням та співчутливістю ставився до нелегкої долі таких «самоходків», вбачав у них ще не розкриті величезні творчі потенціали.

Взаємини із митцями-художниками дозволили Костомарову створювати їх творчі «портрети», особистостей цілком національних за духом, здатних відтворювати народні думки, прагнення, поривання. Вченого цікавила несхожість та неординарність художників, їх новітня «творча драматургія», особливо привабливим і близьким був бунтарський характер творів, що викликало офіційне неприйняття та нерозуміння. Він надовго залишався у «полоні» тих особистостей, які вражали новизною та свіжістю образного трактування і продукували їх новітній, цілком прогресивний характер.

Та не лише створенням творчих «портретів» митців захоплювався Костомаров. Взаємини із митцями-художниками впливали на діяльність його самого, багато в чому визначали тематичне спрямування та змістовне наповнення окремих праць. Основою різноманітних взаємин із представниками мистецького спрямування можемо вважати красу як важливу філософську категорію, як мірило усього.

Список використаних джерел

1. Великие художники. Ч. 24. Тарас Шевченко. – К.: ООО «Иглмосс Юкрейн», 2005. – 31 с.
2. Ге Николай // Галерея искусств. – 2006. – №13.
3. Костомаров М.И. Слов'янська міфологія /Упоряд., прим. І.П.Ботко, А.М.Полотай. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
4. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.-биограф. очерк В.А.Замаинского; Примеч. И.Л.Бутича. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1989. – 136 с.
5. Николай Иванович Ге. Письма, статьи, критика, воспоминания современников / сост. Н.Ю.Зограф. – М.: Искусство, 1978 – 399 с.
6. Смолій В.А. Фундатор новітнього українства / В.А. Смолій // Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енцикл. довід./В.А.Смолій, Ю.А.Пінчук, О.В.Ясь. – К.: Вища шк., 2005. – 243 с.

УДК 930.2

Олександра Товкайло

МИКОЛА КОСТОМАРОВ І КУЛЬТУРА ПРОВІНЦІЇ

Анотація. У статті досліджується період перебування вченого Миколи Івановича Костомарова у місті Рівному Волинської губернії на посаді гімназійного вчителя історії. Акцент зроблений на його дослідженні культурного життя провінції, а саме на пошукові у ньому рис української культури. Виявлено, яким чином період 1844-45 років вплинув на особистість великого науковця та його погляди на шляху до відродження української історії, культури.

Ключові слова: Костомаров, Рівне, українська культура.

Підписано до друку 11.05.2017 р. Формат 60x84 1/16. Папір офсет.
Гарнітура «PT Serif». Друк офсет. Ум. друк. арк. 10,7. Наклад 100 пр. Зам. 36.
Видавництво «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;
e-mail: oberegi@mail15.com
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.
Надруковано у друкарні видавництва «Волинські обереги».